

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse tijdens de oorlog en de nasleep

HARRY STROEKEN

«Wat is het toch jammer dat analytici altijd ruzie moeten maken.»¹

Het archief van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse uit de periode van de Tweede Wereldoorlog gold lange tijd als verloren, misschien had het zelfs wel nooit bestaan. Het werd echter in 1993 teruggevonden door de toenmalige secretaris van het Psychoanalytisch Instituut, J. Jonker, tussen archiefstukken van het Instituut. De eerste vraag die zich opwerpt is of deze verdwijning veroorzaakt werd door een toevallige nalatigheid of dat ze voortvloeide uit een bewuste actie. Op die vraag kom ik aan het einde van dit artikel terug.

Voor zover ik het kan beoordelen is het teruggevonden archief compleet. Alleen verslagen van de huishoudelijke vergaderingen van november 1945 tot maart 1946 zijn volgens een aantekening verloren gegaan met de inboedel van de heer en mevrouw Katan, toen zij na de oorlog Den Haag verlieten en naar de Verenigde Staten vertrokken. Verder vond ik een aantekening over een map «besl.[oten] verg.[aderingen]». Die map heb ik niet gezien, misschien bestaat hij niet meer. De bestudering van dit Verenigingsarchief geeft aanvullende informatie maar levert geen wezenlijk ander beeld op dan het archief van Van der Hoop, dat zich in Leuven bevindt in het Instituut van Psychologische en Pedagogische Wetenschappen (zie Stroeken 1997).

Dit artikel is chronologisch opgezet. Eerst schets ik de situatie aan het begin van de oorlog, vervolgens de (niet-)opheffing van de Vereniging en de Amsterdamse Werkgroep in oktober 1941, vervolgens de reorganisatie van de opleiding in april 1943. Ten slotte komen de situatie na de bevrijding en het ontstaan van het Genootschap aan de orde. Een aantal reflecties vervolledigt het geheel.

¶ De situatie aan het begin van de bezetting

Het ontbrak aan het eind van de jaren dertig niet aan controversiële thema's. Wegens de breuk tussen Freud en Jung was Jung sinds de oprichting van de Vereniging in 1917 een gevoelig onderwerp. Vijf van de dertien *founding fathers* waren immers bij Jung in analyse geweest. Van der Hoop, prominent psychiater te Amsterdam en Verenigingslid vanaf de oprichting, werd ervan verdacht een jungiaan te zijn. Daarnaast vormden lekenanalyse en leeranalyse omstreden punten. Professor Jelgersma, hoogleraar psychiatrie in Leiden en een man met een groot prestige, was in de jaren dertig gekant tegen beide. Hij wilde de band met de psychiatrie vasthouden en ook niet-geanalyseerde psychiaters met belangstelling voor de psychoanalyse tot de Vereniging toelaten. Hij was om diezelfde reden tegen lekenanalyse. Een verplichte leeranalyse zou problematische figuren aantrekken en de kosten ervan wogen zwaar. Maar de richtlijnen van de International Psychoanalytic Association (IPA) waren duidelijk: wél lekenanalyse en wél leeranalyse. Moesten de Nederlandse analytici zich daaraan conformeren? Daarover waren de meningen verdeeld. De onderlinge strijd over de komst van de Joodse collegae die uit Duitsland waren gevlucht was bijgelegd voordat de oorlog uitbrak: de splijting was ongedaan gemaakt en de Duitse collegae waren gewoon volwaardig lid.

Twee belangrijke leden hadden het veld geruimd. Van Ophuijsen, voorzitter van de Vereniging met internationale contacten en een gezocht leeranalyticus die in 1933 een splijting had bewerkstelligd toen zijn voorstellen door een meerderheid van de leden waren verworpen, had Nederland in 1934 de rug toegekeerd en had zich ten slotte gevestigd in New York. Westerman Holstijn, leerling van Jelgersma, leeranalytisant van Van Ophuijsen, praktijkhoudend in Amsterdam en lid van de verzoeningscommissie die de splijting ongedaan probeerde te maken, had de Vereniging in 1936 verlaten vanwege de conflicten (waarin hij een actieve rol had gespeeld) en was alleen verder gegaan. Verder had het echtpaar Lampl zich in 1938 in Amsterdam gevestigd, uit Wenen gevlucht voor Hitler. Vooral mevrouw Lampl was een analytica met aanzien door haar analyse bij Freud en een zestienjarig verblijf in Wenen en Berlijn. Zij sloten zich aan bij de Amsterdamse Werkgroep (voor de twee werkgroepen in de Vereniging: zie verderop). Na de oorlog zouden bestuur en leden van de Amsterdamse Werkgroep een brief schrijven d.d. 6 oktober 1945 om het verzoek tot naturalisatie van het echtpaar Lampl te ondersteunen. Simon Weyl ontkwam aan het begin van de oorlog naar Engeland. De laatste ledenlijst van vóór de oorlog die ik kon achterhalen en die de situatie van 1938 weergeeft (*International Journal of Psycho-Analysis* 1939, p. 507) telt één erelid (professor Jelgersma), negen *associate members* en negenentwintig leden. Onder hen waren drie Duitse immigranten: K. Landauer, een vooraanstaand analyticus uit Frankfurt, A. Waterman en M. Levy-Suhl. De twee eerstgenoemden kwa-

men om in een concentratiekamp, Levy-Suhl overleed kort na de oorlog. De Vereniging telt in november 1945 achtentwintig leden, volgens het jaarverslag d.d. 27 februari 1947.

¶ *De controverse rond de niet-opheffing van de Vereniging*

De Vereniging functioneerde grotendeels in werkgroepen, met name de Haagse en de Amsterdamse Psychoanalytische Werkgroep. De Haagse was vele jaren de belangrijkste van de twee. In die werkgroepen, die vaker (twee keer per maand, en zelfs wekelijks) vergaderden dan de Vereniging als geheel, gebeurde veel van het eigenlijke werk. Aanvankelijk kon men tijdens de bezetting doorgaan alsof er niets aan de hand was. De problemen werden acuut in het najaar van 1941, toen volgens een verordening van de bezetter Joden geen deel meer mochten uitmaken van ‘gemengde’ verenigingen. Dat betekende dat de Joodse leden de Vereniging — en dus de Werkgroepen — moesten verlaten. Op dat moment wilde een meerderheid van de leden uit solidariteit met de Joodse leden de Vereniging opheffen. De Amsterdamse groep drong daarop aan, maar niet iedereen was er voorstander van. Met name de voorzitter van de Vereniging, De Monchy, wilde die opheffing niet en, als het al zou moeten gebeuren, dan wel volgens de in de reglementen voorziene procedures (zie illustratie 1). De Vereniging werd niet officieel opgeheven; de Amsterdamse Werkgroep hief zichzelf wel op in oktober 1941.

Individuele leden zegden wel hun lidmaatschap van de Vereniging op, vanaf 28 oktober 1941, uit solidariteit met de Joodse leden die móésten vertrekken. Tibout, Van der Waals en Katan (dat waren de overgebleven bestuursleden van de Vereniging van najaar 1941, want de voorzitter was naar Zweden vertrokken en de secretaris was overleden) schreven op 25 juli 1945 dat ‘de overgrote meerderheid der leden’ had bedankt voor het lidmaatschap; elders staat dat ‘bijna alle leden bedankten’. Voor zover ik het kon achterhalen — het is moeilijk precies te bepalen wie op welk moment tijdens de oorlog lid was — klopt dit. Zij spreken van ‘een minder principiële houding der andere leden’. Daarmee zijn de mensen bedoeld die tegen opheffing waren. Na de oorlog bestond de tendens deze ‘minder principiële’ te vergeten en te zeggen dat dé Nederlandse Vereniging zichzelf had opgeheven in tegenstelling tot de Duitse Gesellschaft, die dat zeer kwalijk werd genomen.

Uit bewaard gebleven correspondentie kunnen wij de situatie nader invullen. Voorzitter De Monchy schreef (waarschijnlijk aan secretaris Blok) in een handgeschreven brief d.d. 2 december 1941 dat de Vereniging niet kón worden opgeheven omdat hij ‘positief’ wist dat vijf leden tegen een dergelijk voorstel zouden stemmen: hijzelf, zijn vrouw (= het lid De Monchy-Herzog), Blok, Muller en Rümke. Op 20 december 1941 schreef De Monchy aan Van der Hoop: ‘[...] Ik verbaasde mij ook jouw naam te vinden onder een soort protest dat *ik* geen huishoudelijke vergadering van de Nederlandse Vereniging

26 October 1941.

Vertrouwelijk.
Per expresse verzonden.

Dr. H.G. van der W a a l s
Buterpeststraat 81
A m s t e r d a m

Amice,

In verband met de besprekingen van Zaterdagmiddag te Amsterdam, hebben De Monchy en ik heden besproken, wat naar onze meening de beste maatregelen zijn ten opzichte van de Nederlandse Vereeniging voor Psychoanalyse.

Tegen de opheffing van de vereeniging bestaan de volgende bezwaren.:

1. De opheffing kan, volledig legitiem slechts plaatsvinden na uitschrijven van een onschadelijke vergadering (goederkering proc. gen.7), welke bovendien 10 dagen van te voren moet worden aangekondigd. Het komt ons voor, dat er groote nadeelen verboden kunnen zijn aan handelingen die niet volledig in overeenstemming zijn met de statuten, handelingen waartoe wij in de gegeven omstandigheden ook niet bereid zijn.
2. Het plotseling ontbinden van de vereeniging vóór 1 November kan als een politieke demonstratie worden opgevat.
3. Indien de omstandigheden later sôo zouden blijken te zijn, dat de werkzaamheden van de vereeniging kunnen doorgaan, is het van voordeel, dat een kern is blijven bestaan.

Het lijkt ons dan ook juist, om in plaats van een eventuele opheffing van de vereeniging, aan ieder lid over te laten of hij het lidmaatschap wenscht voort te zetten. Wij kunnen ons voorstellen, dat vele leden zullen bedenken, mogelijk zullen slechts enkele bestuursleden overblijven. Wij kunnen niet inzien, dat iemand hiervan nadeel zou kunnen ondervinden, zelfs niet de overgebleven leden en zouden graag zien, dat je deze overwegingen met de Amsterdamsche leden besprak. Een copie van deze brief zend ik zoo spoedig mogelijk aan alle leden.

Met coll. groeten,

ILLUSTRATIE 1 *De brief van 26 oktober 1941, waarschijnlijk van de hand van de secretaris van de Vereniging, Dr. A. M. Blok, aan Dr. H. G. van der Waals, de voorzitter van de Amsterdamse Werkgroep: voorzitter en secretaris wilden de Vereniging niet opheffen.*

van Psychoanalyse wilde bijeenroepen. Indien zes leden hiertoe de wens kenbaar hadden gemaakt, had ik dat natuurlijk gedaan. Maar zelf ga ik niet het initiatief nemen voor iets wat ik als nutteloos en ongewenst beschouw. Het noodzakelijk aantal stemmen om de Vereniging op te heffen is zeker niet te verkrijgen. Waarom dan onnodig de aandacht op de Vereniging en de uitgetreden joodse leden vestigen? In het voordeel van deze laatsten kan dat nooit zijn. Ik zie in de houding van Amsterdam slechts een uiting van het onhebbelijk negativisme van Van der Waals en een eigen zin doordrijven van Jeanne Lampl. In deze interpretatie is het enige wat er gebeurd is dat sommige collega's het gewaagd hebben zich te verzetten tegen oekazes van deze twee. Zij waren wellicht bang voor verderfelijke compromissen zoals die gesloten

waren in het Göring-instituut in Berlijn. Tot dergelijke compromissen is het hier echter nooit gekomen.

De Monchy en Van der Hoop konden goed met elkaar opschieten, schreven aan elkaar als 'Beste Jan' en 'Beste René'. Tussen Van der Hoop en mevrouw Lampl bestonden spanningen. Van der Hoop schrijft aan Van der Waals in juli 1942, dus een jaar voordat er sprake was van twee aangewezen leer-analytici (zie verderop): 'Je weet dat ik mevrouw Lampl zeer waardeer, maar ik heb bezwaren tegen haar heerszucht en tegen de middelen, die zij daarbij gebruikt en ook tegen de neiging die telkens weer in psychoanalytische kring ontstaat om aan één persoon de opleiding van jongeren toe te vertrouwen en daarmee een soort monopolie van leeraarschap te scheppen. Bij de sterke persoonlijke gebondenheid, die meestal na een analyse overblijft, ontstaat dan licht een soort afgodische vereering: «niemand weet er iets van dan hij of zij alleen», en dit heeft in de psychoanalytische vereniging vroeger herhaaldelijk zoveel onaangename gevolgen gehad, dat ik er in het Instituut² voor pas. Toch begint het al bedenkelijk dien kant uit te gaan en de neiging van haar volgelingen om ieder ander te disqualificeeren in vergelijking met haar wordt helaas door mevrouw Lampl eer aangemoedigd dan getemperd. Daarbij bestaat bij haar een sterke schoolsche en «orthodoxe» houding, die zekere voordelen mag hebben voor beginnelingen, maar die op den duur de ontwikkeling van het werk zeer kan schaden' (uit archief Van der Hoop). Wat Van der Hoop hier schrijft, lijkt mij niet geheel uit de lucht gegrepen.

Hoe verging het de vijf genoemde tegenstanders van de opheffing van de Vereniging? Het gezin De Monchy ontvluchtte Nederland tijdens de oorlog en ging naar Zweden want mevrouw De Monchy was een Zweedse en Joods. Na het vroege overlijden van zijn vrouw keerde De Monchy terug naar Nederland en werd hij weer lid van de Nederlandse Vereniging. De secretaris A. M. Blok overleed tijdens de oorlog. H. C. Rümke en F. P. Muller staan na de oorlog op de ledenlijst van de Vereniging.

¶ *De groep verdween, maar het werk bleef*³

Tijdens de oorlog ontstond de paradoxale situatie dat de níét opgeheven Vereniging als dood was: er worden geen lezingen meer gerapporteerd van de Vereniging na 1940. De Haagse Werkgroep lag stil. De wél opgeheven Amsterdamse Werkgroep daarentegen was springlevend en werkte hard door. Men vergaderde voortaan bij de leden thuis, men nam opleidingskandidaten aan (o.a. mevrouw Frijling-Schreuder en P. J. van der Leeuw gingen in die periode in analyse bij mevrouw Lampl), er werden seminars gegeven enzovoort, enzovoort. Een prima overzicht van de verrichte werkzaamheden vindt men in de eerste bijdrage na de oorlog van de hand van secretaris Van der Sterren in de *International Journal of Psycho-Analysis* 1946, jaargang 27, p. 83-86. De eerste naoorlogse ledenlijst vindt men daar op pagina 181.

Een verstrekkend besluit werd genomen op de vergadering van 19 april 1943 (zie illustratie 2). De elf aanwezige leden van de officieel niet bestaande Amsterdamse Werkgroep besloten daar de opleiding te hervormen naar het model van de IPA. In wezen constitueerde de Werkgroep zich daar tot een eigen, onafhankelijke vereniging. Alle controversiële punten uit de jaren dertig werden in één klap opgelost. De agenda van deze cruciale vergadering is slechts bewaard gebleven in het archief Van der Hoop, maar in het archief van de Vereniging vindt men er handgeschreven aantekeningen van, te moeilijk leesbaar om hier af te drukken. Er werden vier belangrijke besluiten genomen: voortaan waren nog slechts twee leden gerechtigd opleidingsanalyses te doen, te weten mevrouw Lampl en Le Coultre; de opleidingscommissie werd gevormd door beide leeraanlytici plus voorzitter Van der Waals; er werden drie soorten leden onderscheiden; alleen artsen en andere academici konden worden toegelaten.⁴

Van der Hoop — die op de bewuste vergadering tegenstemde — stuurde een protestbrief d.d. 1 mei 1943. Hij was lid van de Vereniging sedert de oprichting in 1917, was steeds gerechtigd geweest leeraanlyses te doen, had in de jaren dertig een heranalyse gedaan in Wenen bij mevrouw Brunswick, had veel publicaties op zijn naam en was directeur van het Instituut voor Medische Psychologie (IMP) en van de Nederlandse Vereniging voor Psychotherapie. Hij voelde zijn uitsluiting als opleidingsanalyticus als een vijandige daad jegens hem persoonlijk. Hij wilde de regeling voorlopig aanvaarden, hoewel hij zich er niet bij neerlegde. Hij wenste een uitspraak van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse af te wachten. Dat wil zeggen: als de dingen

Dr. H. A. VAN DER STERREN
ZENUWARTS
TELEFOON 51894
POSTGIRO 179347

AMSTERDAM Z., 14 April 1943
KONINGINNEWEG 47

Op Maandag a.s., 19 April, zal de psychoanalytische Werkgroep om acht uur vergaderen, Haringvlietstraat 39.
Deze vergadering zal gewijd zijn aan besprekingen van onderwerpen van "huishoudelijken" aard.

- 1) Wijziging van het Technisch Seminarium en inrichting van een theoretisch Seminarium (of cursussen).
- 2) De benoeming van een opleidingscommissie.
- 3) Bespreking van het vraagstuk der leeraanlytici (ae)
- 4) Regeling van het lidmaatschap.
- 5) Rondvraag.

Met vriendelijke groeten
coll.

H. A. van der Sterren

ILLUSTRATIE 2 *Uitnodiging voor de vergadering van 19 april 1943 van de Amsterdamse Werkgroep ten huize van de familie Lampl.*

na de oorlog weer normaal zouden zijn en de Vereniging weer functioneerde, kon de zaak opnieuw behandeld worden. Maar secretaris Van der Sterren antwoordde hem dat een beroep op de Vereniging onmogelijk was en dat de Werkgroep zichzelf beschouwde als onafhankelijk. Dat was ook al op de vergadering van 19 april 1943 gezegd: ‘Wij [de Amsterdamse Werkgroep] zijn eigen vereniging.’ Omdat de Amsterdamse Werkgroep na de oorlog in feite de Vereniging overnam en in alles zijn zin kreeg, behoefde die eigenheid na de oorlog niet benadrukt te worden.

¶ *Na de oorlog*

Van der Hoops idee dat na de oorlog orde op zaken gesteld zou kunnen worden in de Vereniging als geheel en dat onzalige besluiten van de Amsterdamse Werkgroep teruggedraaid zouden worden, bleek ijdel. De heroprichtingsvergadering van de Werkgroep en van de Vereniging had plaats op 14 juni 1945 volgens het jaarverslag 1944/1945, d.d. 1 september 1945.

De opleidingscommissie van de Amsterdamse Werkgroep werd opleidingscommissie van de Vereniging, uitgebreid met het echtpaar Katan uit Den Haag. De Katans vertrokken echter spoedig naar de Verenigde Staten. Toen was de opleidingscommissie van de Vereniging dus identiek aan die van de Amsterdamse Werkgroep zoals gevormd in april 1943. Deze commissie stelde het bestuur van de Vereniging voor de destijds in de Amsterdamse Werkgroep getroffen maatregelen met betrekking tot de opleiding over te nemen voor de Vereniging. Het bestuur stemde in, legde dit voor aan de vergadering op 20 november 1945 en met tien stemmen tegen één werd het voorstel aanvaard. Haagse kandidaten werden gekoppeld aan de Amsterdamse. De Vereniging was ingelijfd door de Amsterdamse Werkgroep.

Het verzet van Van der Hoop had niets uitgehaald. Op 20 november 1945 zegde hij per brief zijn lidmaatschap van de Amsterdamse Werkgroep op. ‘Helaas’, ‘maar hij wilde leerlingen kunnen blijven aannemen.’ Op de agenda van 11 mei 1946 is door de secretaris vermeld: ‘Van der Hoop heeft bedankt als lid van de Vereniging.’

Intussen was er nog iets wezenlijks gebeurd. Van der Sterren schreef aan Van der Hoop op 19 december 1945: ‘Door jou is toen [30 september 1933] een motie ingediend, die geleid heeft tot het aftreden van Van Ophuijsen, van het niet bespreken van de plannen met de buitenlanders in die vergadering en tot de splitsing in Vereeniging.’ Met andere woorden: jij bent de oorzaak van de ellende, jij vooral was tegen de komst van de buitenlanders. Bijna niemand van de spraakmakende leden van de Vereniging na de oorlog had overigens zelf de gebeurtenissen in de Vereniging van de jaren dertig meegeemaakt. Ze hadden er slechts van gehoord. Twee leden hadden het wél meegeemaakt: Van der Waals, die lid werd van de Vereniging in het vierde kwartaal van 1932, en Jacques Tas, die in 1933 *associate member* en in mei 1935 gewoon

lid werd van de Vereniging (*International Journal of Psycho-Analysis* 1934, p. 366; 1935, p. 515) maar zich wel buiten de verenigingspolitiek hield (mededeling Louis Tas).

De voorstelling van zaken door Van der Sterren als was de motie van afkeuring tegen Van Ophuijsen in 1933 iets van Van der Hoop alleen, was bepaald tendentieus. Een grote meerderheid van de leden (tien) had die motie immers gesteund (zie Brinkgreve 1984, p. 151). Van de tien ondertekenaars van die motie waren er na de oorlog — behalve Van der Hoop — nog vijf lid van de Vereniging: K. H. Bouman, A. Endtz, F. Muller, H. Rümke en een paar jaar later ook De Monchy. Resten er nog vier: de oude Jelgersma was overleden, de jonge Jelgersma had afgehaakt, evenals Westerman Holstijn; van Flohil weet ik het niet. De meerderheid van de tien tegenstemmers tegen Van Ophuijsen zat dus bij de Vereniging.

De essentie van de zaak is dat er een *zwart-wit*visie of -oplossing gekozen werd. Men keek helemaal niet ernstig naar wat er in de jaren dertig was gebeurd. Met Van der Hoop schoof men alle problemen van de jaren dertig naar buiten: hij was een perfecte zondebok

Wat had men tegen Van der Hoop? Ten eerste gold hij als een jungiaan. Zo zei mevrouw Lampl: 'Werkwijze van der Hoop meer uit de Jungse school. Hierdoor minder biologisch-wetenschappelijk, maar ethisch-religieus' (notulen vergadering NVPA 26 januari 1949). Nog in 1996 zei mevrouw Frijling-Schreuder me: 'Van der Hoop was een jungiaan.' Ten tweede was Van der Hoop directeur van het IMP en niet genegen de psychoanalyse in strikte zin daar alle door de Vereniging gewenste ruimte te geven. In stuk U179 van zijn archief staat dat Van der Hoop werd uitgesloten als leernalyticus door Van der Waals en mevrouw Lampl 'omdat men vreesde dat hij [Van der Hoop] de belangen der psychoanalyse niet genoeg zou laten gelden [aan het IMP]'. Wie dit stuk heeft geschreven is niet duidelijk [misschien Van der Hoop zelf], maar dit 'omdat' is veelzeggend. Ook de reeds geciteerde brief van Van der Hoop aan Van der Waals van juli 1942 gaat grotendeels over deze controverse. Beiden waren voorzitter van het IMP, maar Van der Hoop vond dat het werk op hem neerkwam en dat zijn collega-voorzitter het IMP achterstelde bij het psychoanalytische 'clubje'. Ten derde wilde Van der Hoop (mét de hoogleraren psychiatrie van de Rijksuniversiteiten) minder 'Alleingang' van de psychoanalyse en meer samenwerking met andere verenigingen en geledingen. Daarnaast had hij ook bezwaar gemaakt tegen de 'orthodoxe' opvattingen en de overheersende rol van mevrouw Lampl. Persoonlijke aspecten zullen zeker eveneens een rol hebben gespeeld. Het moge duidelijk zijn dat zijn uitsluiting als leernalyticus niet de enige splijtzwam was tussen Van der Hoop en de anderen. Het samenvattend formuleren van Van der Hoops bezwaren betekent al het uitspreken van een oordeel. De een zal zeggen dat Van der Hoop dubieuze opvattingen huldigde en niet voldoende voor de psychoanalyse

alleen ging, de ander zal beweren dat Van der Hoop theoretisch en praktisch te ruimdenkend was in dat gezelschap op dat moment.

Zoals gezegd, waren alle problemen die de Vereniging in de jaren dertig nog verdeeld hielden nu opgelost volgens de richtlijnen van de IPA. De Vereniging ging een bloeitijd tegemoet, de onderlinge sfeer was uitstekend; waarom zou men zich bezighouden met oude koeien? De Vereniging was nu brand-schoon, afgezien misschien van hier en daar wat latente schuldgevoelens, er was hoop voor de toekomst en er was een krachtige leiding.

¶ *Het Genootschap*

Van der Hoop en Westerman Holstijn stonden buiten de Vereniging, respectievelijk sedert 1946 en 1936. Zij richtten na de oorlog samen het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap op. In juni 1945 hadden zij al een bijeenkomst gehouden. De statutaire oprichtingsdatum van het Genootschap is 1 januari 1947 (ten onrechte staat hier en daar '1949'). Van der Hoop en Westerman Holstijn trokken korte tijd samen op, maar zij waren als persoon heel verschillend. Werd Van der Hoop door sommigen als een twijfelachtige analyticus beschouwd, aan het analytische gehalte van Westerman Holstijn werd door niemand getwijfeld. Van der Hoop werd in mei 1950 benoemd tot lector in de medische psychologie aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam maar overleed nog datzelfde jaar. Westerman Holstijn volgde hem in die functie op.

Een derde man speelde een belangrijke rol bij het ontstaan van het Genootschap, namelijk Rümke, hoogleraar psychiatrie te Utrecht (zie Reijzer 1993, hoofdstuk 5). Hij was een tegenstander van de 'machthebbers' in de Vereniging, waarvan hij wel lid was en bleef. Daar leden velen aan wat hij noemde 'postanalytisch parkinsonisme'. Hij stuurde zijn assistenten voor een leeranalyse dus niet naar mensen van de Vereniging, maar naar Westerman of aanvankelijk nog Van der Hoop. Rümke was eveneens gekant tegen een institutioneel afzonderlijk opereren van de psychoanalyse buiten de psychiatrie (zie het jaarverslag 1945/1946, p. III, van secretaris Van der Sterren). Hij zorgde er mede voor dat Van der Waals geen hoogleraar psychiatrie werd te Amsterdam. De man zelf en de Vereniging hadden daar erg op gehoopt en het niet doorgaan hiervan was een enorme teleurstelling. Van der Waals vertrok in 1948 naar de Menninger Foundation in Topeka (vs). In de tweede plaats heeft Rümke zich met Van der Hoop verzet tegen de door de Vereniging gewenste reorganisatie van het IMP. Daar was men echter uiteindelijk niet rouwig om toen men een eigen instituut kon vestigen.

De verhouding met het Genootschap lag de Vereniging zwaar op de maag en omgekeerd. De Vereniging vond het 'vlug, veilig en voordelig' van het Genootschap niet volwaardig. En aan het bestaan van het Genootschap zat

ook een onaangename kant in verband met de financiering, want de ziekenfondsen zagen Genootschapsleden aan voor echte analytici. Men vindt er sporen van in de jaarverslagen van de Vereniging.

In de notulen van de jaarvergadering van vrijdag 24 februari 1950 lezen wij over een voorstel van het bestuur (al een paar jaar eerder ook gedaan) ‘een schrijven aan hem [Westerman Holstijn] te richten, waarin hij gevraagd wordt lid te worden van onze Vereniging. De vergadering verklaart zich, na ampele discussie, accoord.’ Misschien zou dat de angel uit de kwestie halen. Het is er blijkbaar nooit van gekomen.

¶ *Reflecties*

Heeft de Amsterdamse Werkgroep van de gelegenheid gebruik gemaakt om zijn zin door te zetten toen de Vereniging knock-out lag en de tegenstanders buitenspel stonden? Zo was De Monchy, de voorzitter van de Vereniging, tegen de aanwijzing van de leeraanlytici. Hij schrijft over ‘het gekonkel van de Amsterdamse psychoanalytici’ en vond dat het ‘consortium Van der Waals-Lampl’ intrigeerde (Stroeken 1997, p. 51). Was het de eerste prioriteit midden in de oorlog leeraanlytici aan te wijzen? Was het nodig Van der Hoop zo voor het hoofd te stoten? Misschien was het zich bezighouden met zulke zaken op dat moment wel een afweer van de ellende die rondom aan de gang was. Dan had je tenminste het gevoel dat je nog zorgde voor een beetje cultuur, zoals in deze tijd ook intensief boeken werden gelezen (mededeling Louis Tas).

Men hoort wel de bewering dat de mensen die in 1941 tegen de opheffing van de Vereniging waren, antisemieten waren. Dit was dan een van de dingen die met de zondebok de woestijn in werden gestuurd. Van der Hoop heeft toen echter mee aangedrongen op de opheffing van de Vereniging en zijn lidmaatschap opgezegd. Westerman Holstijn stond daar sowieso buiten want hij was geen lid. Een dergelijke bewering schuift iets dat wijd verspreid was in de jaren dertig in de analytische wereld — en in de Nederlandse culturele wereld in zijn geheel — naar buiten en situeert het exclusief elders, in de andere club. Bovendien helpt ze een heleboel andere zaken onder het tapijt te vegen.

Antisemitisme is een complex verschijnsel. Zo heb je het misleidende, ‘schijnbaar charmante salonantisemitisme’ (Reijzer 2008, p. 146). Er bestaat een groot verschil tussen voor en na de oorlog. Wie realiseerde zich destijds dat de Jodenhaat van de nazi’s zou uitlopen op industriële massamoord? Men kende de begrippen Auschwitz en Holocaust nog niet, zei oud-president Von Weizsäcker.

Laat me concreet bekijken hoe het enige protagonisten op dit punt verging. *De Monchy* (1893–1969) had een Joodse vrouw, Vera Herzog, en om die reden ontvluchtte het echtpaar Nederland en ging naar Zweden, waaruit mevrouw De Monchy afkomstig was. Dat is weliswaar geen bewijs voor de afwezigheid van antisemitisme maar misschien toch relevant. *Westerman*

Holstijn (hoewel dus in 1941 geen lid) was een van de zeer weinigen die de Ariërverklaring weigerde te tekenen en die dan ook onmiddellijk werd ontslagen door de Gemeente Universiteit (vraaggesprek met mevrouw Westerman Holstijn, Brinkgreve 1984, p. 186; Document U 179 archief Van der Hoop). *Van der Hoop* heeft, zoals bijna alle ambtenaren, wél de Ariërverklaring getekend en moest zich na de oorlog dan ook verdedigen. Maar hij zorgde voor lectuur voor Musaph tijdens diens onderduik en deze was zeer positief over Van der Hoop (Stroeken 1997, p. 53-54).

Essentieel was dat de scheiding tussen Vereniging en Genootschap in zwart-wit werd geschilderd: de Vereniging was wit, brandschoon en echt, het Genootschap was zwart, tweederangs en had een dubieus verleden. De Vereniging idealiseerde Van Ophuysen en beschouwde zichzelf als de voortzetting van zijn gelijk. Men hoefde zich zodoende niet te bekennen tot zijn verleden. De jaren dertig en de oorlog werden nooit doorgewerkt, terwijl analytici toch zouden kunnen weten dat het verdrongene altijd terugkeert. Naar mijn mening heeft die gang van zaken grote schade toegebracht aan de Vereniging, hoewel het aanvankelijk fantastisch ging: veel aanmeldingen, hoge kwaliteit, veel status en invloed, enzovoort.

Mevrouw Lampl gold tientallen jaren als het meest prominente lid van de Vereniging. Tijdens gesprekken die ik gevoerd heb met leden van de Vereniging in het jaar 1996-97 viel mij op hoezeer zij een teken van tegenspraak vormde (Stroeken 1997). Sommigen waren heel erg op haar gesteld, anderen ergerden zich aan haar en haar Duitse accent. Er doen veel verhalen de ronde over haar rigoureuze stijl van optreden en machtsuitoefening. Le Coultre en Van der Sterren zouden een grote weerzin tegen haar hebben gehad.

Nog een tweetal opmerkingen over mevrouw Lampl wil ik maken. Van de correspondentie tussen Freud en Jeanne Lampl-de Groot heb ik slechts fragmenten gelezen (Molnar 1992); daarin trof mij de uiterst kritische manier waarop Freud en zij gedachten uitwisselden over haar man Hans Lampl. Ten tweede heeft mevrouw Lampl zich niet alleen bij de splijting tussen Vereniging en Genootschap duchtig geweed, maar ook bij andere splijtingen speelde ze een krachtige rol. Zij was actief in het uitstoten van de Deutsche Psychoanalytische Gesellschaft (DPG) na de oorlog. Nederland werd ten voorbeeld gesteld: daar had men zichzelf opgeheven toen de Joden de Vereniging moesten verlaten. Tot verbazing van Anna Freud stond de DPG ineens buiten de IPA (Chasseguet-Smirgel 1986, p. 1028; Brecht e.a. 1985, p. 184). Dat was ook een wit-zwart-oplossing, waarbij wit niet helemaal wit was en zwart niet helemaal zwart. Men werkt eraan deze splijting te repareren. Ook heeft mevrouw Lampl geijverd voor de uitstoting van de Lacangroep (Roudinesco 1986, p. 328-329, p. 331-332). Lacan sprak van een armada van moeders waarvoor de mannen in de IPA bang waren; de armada telde onder anderen Anna Freud, Melanie Klein, Marie Bonaparte en Jeanne Lampl-de Groot (Roudinesco 1993, p. 336).

Brinkgreve kreeg voor haar boek uit 1984 geen toegang tot het archief van de Vereniging (het archief van de oorlog gold sowieso nog als verloren) en ze kende het archief Van der Hoop niet. Des te zekerder bevatte haar boek de geschiedenisopvatting/interpretatie die toonaangevend was in de Vereniging. Zo schrijft zij op pagina 186: 'Toen er een reële vijand «van buiten» was [na 10 mei 1940] staakten de analytici hun onderlinge vijandelijkheden, sloten zich hechter aaneen, en begonnen een periode van intensieve samenwerking.' Een dergelijke naïeve mythevorming paste nog in het plaatje in 1984.

¶ *Ten slotte*

Veel van de hier besproken zaken liggen ver achter ons en als de geschiedenis iets leert is het wel dat wij er niets van leren. Toch hoop ik dat bij het honderdjarig bestaan van de Vereniging in 2017 een federatie tot stand gekomen zal zijn van Vereniging en Genootschap, liefst ook met alle andere psychoanalytische verenigingen, en dat de eenheid in psychoanalytisch Nederland zal zijn hersteld. Wat mij betreft, evolueren we naar één psychoanalytische vereniging met daaromheen een wijdere cirkel van mensen die professioneel geïnteresseerd zijn in de psychoanalyse, zij het geen psychoanalytici, aan wie de psychoanalytische vereniging echt iets biedt in de vorm van cursussen, tekstlezingen, supervisies, en wat dies meer zij. Het is slechts hoop.

Keren we terug naar de vraag van het begin: hoe moeten we het feit inschatten dat het archief van de Vereniging in oorlogstijd gedurende zo'n kleine vijftig jaar verdwenen was? Was het een toevallige vergissing? Of was het een betekenisvolle Fehlleistung; iets waar men wel mee kon leven om geen slapende honden wakker te maken? Vond men het beter sommige dingen in het donker te laten omdat zwart-witdenken niet graag door feiten wordt gehinderd? Mijns inziens vormen de machts- en gezagsverhoudingen de rode draad en de inzet van het geheel. Wie maakt uit wat ware psychoanalyse is? Welke setting en frequentie deugen met uitsluiting van alle andere? Wie is gerechtigd dat aan anderen door te geven? Wie hoort erbij, wie niet? Wie bepaalt hoe de psychoanalyse moet worden geïnstitutionaliseerd? Wat is de juiste verenigingsvorm? De antwoorden op die vragen werden compromisloos gegeven en er bestond geen ruimte voor een afwijkende opinie. Dan moest worden opgetreden. Deze machtsverhoudingen waren niet aan één persoon gebonden, maar werden structureel, met name inzake de opleiding. Heeft de situatie die daaruit voortvloeide niet veel creativiteit in de kiem gesmoord?

Literatuur

BRECHT, K., FRIEDRICH, V., HERMANN, L. M., KAMINER, I. J. & JUELICH, D. H. (red.) (1985). *Hier geht das Leben auf eine*

sehr merkwürdige Weise weiter... — *Zur Geschichte der Psychoanalyse in Deutschland*. Hamburg: Kellner Verlag.

BRINKGREVE, C. (1984). *Psychoanalyse*

- in Nederland — Een vestigingsstrijd.* Amsterdam: Synopsis.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1986). Nous agitions la chevelure blanche du temps — réflexions sur le Congrès de Hambourg, 1985. *Revue française de Psychanalyse*, 50, 1021-1032.
- MOLNAR, M. (1992). *The diary of Sigmund Freud 1929-1939 — A record of the final decade.* Londen: The Hogarth Press. Duitse uitgave: *Sigmund Freud Tagebuch 1929-1939 — Kürzeste Chronik.* Frankfurt am Main: Stroemfeld/Roter Stern.
- REIJZER, H. (1993). *Naar een nieuw beroep — Psychotherapeut in Nederland.* Houten: Bohn, Stafleu, van Loghum.
- REIJZER, H. (2008). *Het gevaar van de Joodse erfenis — Over Freud en de psychoanalytische beweging.* Amsterdam: Bert Bakker.
- ROUDINESCO, E. (1986). *La bataille de cent ans — Histoire de la psychanalyse en France 2 — 1925-1985.* Parijs: Seuil.
- ROUDINESCO, E. (1993). *Jacques Lacan.* Parijs: Fayard.
- STROEKEN, H. (1997). *Freud in Nederland — Een eeuw psychoanalyse.* Amsterdam: Boom.

SUMMARY

The Dutch Society for Psychoanalysis during World War II and its aftermath

The archives of the Dutch Psychoanalytic Society during World War II were long considered lost, but have re-emerged recently. This article deals with developments during the war, specifically the continuation of the Society, although it languished, whereas the Amsterdam Group officially dissolved itself but worked on and thrived. The reorganisation of the Society's training in the middle of the war and its takeover by the Amsterdam Group immediately after the war had far-reaching, divisive consequences which are still visible today.

Key words: Dutch Society for Psychoanalysis, Second World War, splitting, training

Noten

- 1 Laatste zin van de handgeschreven brief van de voorzitter van de Vereniging Dr. S. J. R. de Monchy aan de secretaris ervan, Dr. A. M. Blok, d.d. 2 december 1941.
- 2 Dit slaat niet op het Psychoanalytisch Instituut — dat bestond nog niet — maar op het Instituut voor Medische Psychologie, waarvan Van der Hoop directeur was. De Vereniging heeft aanvankelijk getracht een eigen afdeling te krijgen binnen het IMP. Maar dat lukte niet tot tevredenheid (o.a. Rümke werkte dat tegen) en men was blij een eigen instituut te kunnen openen. Dat was lang gevestigd op het Brouwersplein en kwam later op het Olympiaplein.
- 3 Dit is een citaat uit de Kroniek 1941/1942. Na de opheffing schreef secretaris Van der Sterren geen jaarverslag meer, maar een 'Kroniek'.
- 4 Niet helemaal juist schreef ik elders dat Landauer door dit besluit rechtstreeks werd uitgesloten als leeraanlyticus. Landauer had echter al in mei 1940 zijn lidmaatschap van de Amsterdamse Werkgroep opgezegd, niet van de Vereniging. Deze stap had overigens niet te maken met de Duitse bezetting. Zie Stroeken (1997, 52-53 en noot 8 p. 152-153).

Manuscript ontvangen 4 maart 2008

Definitieve versie 19 juni 2008